

ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 75, Ağustos 2018, s. 424-441

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
29.06.2018

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
15.08.2018

Dr. Ece SERRİCAN KABALCI

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı
eceserrican@hotmail.com

REFİK HALİT KARAY'IN *KALEM* DERGİSİNDEKİ MİZAHİ SESİ¹

Öz

II. Meşrutiyet'in ilanı, birçok alanda olduğu gibi yazılı basında da önemli gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu tarihten itibaren sansürün kısılcısından kurtulan basın, özellikle mizah dergi ve gazeteleri yoluyla halka ulaşmıştır. Batılı anlamda karikatürlere ilk defa yer veren, modern mizah anlayışını benimseyen yayınlardan biri de *Kalem* dergisidir. *Kalem*, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Salah Cimcoz ve Celal Esat Arseven tarafından 21 Ağustos 1324 (3 Eylül 1908)–16 Haziran 1327 (29 Haziran 1911) tarihleri arasında 130 sayı olarak çıkarılmıştır. Dönemin sosyal, siyasi ve kültürel değişimlerine kayıtsız kalmayan *Kalem* dergisi, kendine özgü bir mizah anlayışı benimsemiştir. Yazarı belli olan yazıların dışında, dergideki yazıların çoğu imzasız ya da takma ad kullanılarak yayımlanmıştır. *Kalem* dergisindeki “Kirpi” takma adı Refik Halit Karay tarafından kullanılmıştır. Refik Halit Karay *Kalem*'de “R. H.” imzasıyla iki, “Kirpi” takma adını kullanarak dokuz yazı yazmıştır. Bu çalışmada, söz konusu mizahi yazılar hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar kelimeler: Kalem dergisi, Refik Halit Karay, Kirpi, takma ad, mizah.

¹ Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi ev sahipliğinde 3-5 Mayıs 2018 tarihleri arasında düzenlenen “4. Uluslararası Filoloji Sempozyumu”nda sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

REFİK HALİT KARAY'S HUMOROUS TONE IN *KALEM* MAGAZINE

Abstract

II. Constitutional Monarchy, in the written press, as in many areas has led to the emergence of significant developments. *Kalem*, which was the most important humour magazine in constitutional period, made a real revolution in Turkish caricature and humour space. *Kalem* magazine was published between the dates 21 August 1324 (3 September 1908) and 16 June 1327 (29 June 1911) as one hundred thirty number. *Kalem* magazine was published by Salah Cimcoz and Celal Esat Arseven. *Kalem* magazine, which wasn't be indifferent period's social, political and culturel exchange has a specific humour understanding. And it focused on revolution in society. Most of the writings were published as without signature or using nickname "Kirpi" nickname is used by Refik Halit Karay in *Kalem* magazine. Two articles have "R. H." signature, nine articles have "Kirpi" nickname. This work aims to provide information about Refik Halit Karay's humorous articles.

Keywords: Kalem magazine, Refik Halit Karay, Kirpi, nickname, humour.

Giriş

Tanzimat dönemi süreli mizah yayınları; Karagöz-Hacivat, meddah, Nasrettin Hoca, orta oyunu, İncili Çavuş, Bekri Mustafa ve Bektaşî'ye ait metin, fıkra ve onlara öykünen uyarlamalarla doludur. Yazarların kültürel birikiminin sözlü mizahla dolu olması ve Batı'nın mizah klasiklerinin dile çevrilmemiş olması; başlangıçta bu kaynaktan yararlanmayı zorunlu kılmıştır. Böylece sözlü mizah mirası, yazılı ve çizgili mizahın ana kaynaklarından birini oluşturmuştur. (Çeviker, 1986: 17-19)

Tanzimat döneminde matbaanın Osmanlı devletine gelmesiyle birlikte ilk mizah dergisi, Vartan Paşa tarafından *Boşboğaz Bir Adem* adıyla 1852 yılında Ermeni harfleriyle Türkçe olarak çıkarılmıştır. İlk Türk mizah dergisi ise, 1869 yılında *Terakki Gazetesi*'nde *Terakki Eğlence* adıyla verilen ektir. Teodor Kasap tarafından 1870 yılında çıkarılan *Diyojen*, ilk müstakil mizah dergisidir. Mizah basını için bir öncü niteliğinde olan *Diyojen*'i; *Çingiraklı Tatar*, *Hayal*, *Latife*, *Kahkaha*, *Geveze*, *Meddah* ve *Çaylak* gibi yayınlar izlemiştir. (Sevindik, 2017: 374)

Karikatüre yakın olan hayal perdesi, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan yıllar içinde yerini yazılı mizaha bırakmıştır. Yazılı mizah, mizahı kökten değiştiren bir güç göstermiş; sözlü mizah ve bütün gelenekleri ikinci plana itilmiştir. Gülünç hareketlerle eğlendiren kişi, hoşsohbet mizahçı ve taklitçi tip işlevini yitirmiştir. Sözlü mizahın en etkili türü olan fıkra ve taklide dayanan gelenekler unutulmuştur. Mizah hikâyesi ve karikatür, yazar ya da çizer kimliğiyle mizahçı tarafından biçimlendirilmiştir. Yazılı mizaha uyabilenler, bu değişime uyabildikleri oranda varlıklarını sürdürmüştür. (Balcıoğlu, 1973: 16)

1908'de otuz yıl süren mizah yasağının kalkmasıyla birlikte Türk mizah yayıncılığı, sözlü mizahın dışında çizgi ve yazı şeklinde modern bir biçimde yeniden doğmuştur. İstibdat baskısı altında gülmeyi unutmamış olan halk, her gün bir yenisi çıkan ve çoğu zaman kısa süreli olan mizah yayınlarına ilgi göstermiştir. Bu dönemde *Kalem* (1908-1911), *Davul* (1909-1909), *Kartal* (1909), *Cem* (1910-1912) gibi aydınlara seslenen ve modern mizah anlayışını benimseyen dergiler; *Karagöz* (1908-1950), *Boşboğaz ile Güllabi* (1908), *Hayal-i Cedit* (1910), *Yeni Geveze*

(1910-1912) gibi geniş halk kitlelerine seslenen yayınlar ön plana çıkmıştır. (Çeviker, 1997: 31-32)

II. Meşrutiyet döneminde yayın hayatına başlayan *Kalem* dergisi, Avrupa kültürüne vakıf olan Salah Cimcoz ile ressam ve sanat yazarı Celal Esat Arseven tarafından yayımlanır. Gerek mizah edebiyatı, gerekse karikatür sanatı bakımından modern bir tavır ortaya konur. İzzet Ziya Turnagöl, Sedat Nuri İleri, A Rigopulos, L. Andréas, İon, İdis, d'Ostaya, Plaicék ve A. Scarselli gibi karikatürcülerden oluşmuş olan dergi, şefi Cem olan bir orkestra gibidir. Bu güçlü ve inançlı çaba, Türk karikatüründe ilk devrimi gerçekleştirmiştir. (Çeviker, 1997: 39-40)

“*Kalem*, hiç şüphe yok ki, bizde alay ve şaka tarzındaki söz yolunda, edebiyat ve sanata ne kadar yükselmek mümkünse o kadar yükselmiş, bu tarzın ilk güzel örneğidir ve matbaacılığa ait bazı kısımları bir tarafa bırakılırsa Avrupa'nın bu yolda yayınlanan güzide dergilerine karşı koyabilecek tekâmül kabiliyetinin pek ümit veren bir sayfasıdır.” (Çapanoğlu, 1970: 29)

Kalem'in yazar kadrosuna bakıldığında Raif Necdet Kestelli, Süleyman Nazif, Hüseyin Suat Yalçın, Refik Halit Karay, Ahmet Rasim, Mithat Cemal Kuntay, Salah Cimcoz, Celal Sahir Erozan ve Cenap Şahabettin gibi isimlerle karşılaşılır. Bu isimlerin dışında birçok yazıda takma adlar görülür. Farklı takma adlar kullanmak yazı kadrosunun zengin görünmesi amacıyla kullanılabilirdi gibi, siyasi ve ideolojik kimliğini saklamak isteyen bazı yazarlar tarafından da tercih edilmektedir. *Kalem* dergisinde Refik Halit Karay, “Kirpi” takma adını kullanmıştır. Refik Halit Karay *Kalem*'de “R. H” imzasıyla iki, “Kirpi” takma adını kullanarak dokuz yazı yazmıştır.

“(…) Kirpi'nin muvaffakiyeti o kadar büyük ve şumullüdür ki, “Servet-i Fünûn”da intişar eden bir yazıda, Prens Sabahattin'e atfen, biraz da mübalağayla şu teşhisi yaparlar: “Meşrutiyetten sonra bizi en çok Avrupalıya benzeten, Kirpi imzalı yazılar olmuştur.”” (Ebcioğlu, 1943: 28)

Kirpi'nin Kaleminden

Refik Halit Karay, Meşrutiyet döneminin bir geçiş süreci olduğunu dile getirdiği şu sözlerinde, aynı zamanda yazılarının genel karakteri hakkında da bilgi vermektedir:

“Biliriz ki, asırlar süren bir padişahlık ve esirlik devrinden kısa zamanda hürriyete erişilemez. En seri kanunlar bile insan tabiatını ve sosyal nizamı yıkmaya, yerine hemen bir yenisini kurmaya yetmez. Tarihte böyle bir işi başaran olmamıştır. İlk sebep budur, biz de başaramadık, kimse başaramazdı. 31 Mart tarihi ve sosyal bakımdan pek tabî, adeta olması imkânsız bir hadise idi; elbette bir değil, birbiri arkasında birçok “karşı ihtilal”ler beklemeleri idi; dünyanın her yerinde olduğu gibi! Zira Meşrutiyet idaresi çoğunluğun rahatını kaçırmış, onu alıştığından etmiş, bağlı bulunduğu hayat tarzını değiştirmiş, büyük gördüklerini küçültmüş, küçük sandıklarını büyültmeye kalkışmıştır.” (Karay, 1985: 9)

Servet-i Fünûn dergisinde gazeteciliğe başlayan Refik Halit Karay, ilk makalesini “Guano Gübreleri” başlığıyla yayımlar. Bu yazısını makale olarak adlandırmayı yanlış bulur. Öz eleştiride bulunduğu şu satırlar, yazı faaliyetlerinin gelişimini göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

“Zâhir, matbuat âlemine gübre ile girdiğim için olacak ki benden evvelkilerden kimsenin yerine göz dikmeden, hiçbir muharririn çekilmesini istemeden, hiçbir liste hazırlamadan, pek çabuk birdenbire kendimi tanıttım. Dal budak sardım, meyve ve mahsul verdim; eski tabirle “taazzuv” ettim. O ufacak makalenin altında kısaca iki harf vardı: R. H. Bu iki harf, iki ay geçmeden, iki

isme kalboldu; gazeteden gazeteye, mecmuadan mecmuaya atladı; yetişmedi bile... “Kirpi” ve “Aydede” gibi iki ayrı baş bile verdi.” (Aktaş, 2004: 20)

Refik Halit Karay'ın, *Servet-i Fünûn* dergisinde başlayan yazı hayatı, siyasi karakterli mizahi yazılarıyla *Kalem* dergisinde ve karikatürist Cemil Cem'in çıkardığı *Cem* dergisinde devam eder. Refik Halit Karay, mizahi yazı yazma fikrinin nasıl oluştuğunu anlattığı bir yazısında, Dünyu Umumiye Direktörü Ali Bey'in kaleminden çıkan bir yazının kendisini mizah edebiyatı ile tanıştırdığını söyler. Tavsiye üzerine *Kalem* dergisinin rakibi olan *Âlem* için bir yazı karaladığını fakat beğenmeyip yırttığını dile getirir. (Karay, 1939: 60) Mizahın, onun işi olmadığına inandığı ilk tecrübenin ardından gelen başarısı onu mizah edebiyatına dâhil etmiştir. Yazar, elde ettiği başarıyı şu sözleriyle özetlemektedir:

“İlk tuhaflık makalemi beğenmeyip ateşe fırlattıktan iki ay sonra (Kirpi) imzalı mizahi yazıları Türkiye’de büyük bir rağbet ile okunan muharrir ben idim; bu müstear imzanın isim babası da Yakup Kadri idi.” (Karay, 1939: 60)

Meşrutiyetin ilanından sonra, ülke genelinde muhalefet ve muvafakat şeklinde iki kutup oluşmuştur. Refik Halit, biraz da “Kirpi” imzasının karakteristik şöhretine kapılarak muhalefet tarafında yer almıştır. İttihat ve Terakki Fırkası'nın idare ve hükümetine karşı kafa tutmakla başladığı muhalefet çizgisinde, “Kirpi” imzalı yazıları durmaksızın devam etmiştir. (Ebcioğlu, 1943: 28) İttihat ve Terakki'nin yönetimi ele geçirmesiyle 1913'te Sinop'a sürülen Karay, sırasıyla Çorum'a, Ankara'ya ve Bilecik'e gönderilir. 1918 yılında Ziya Gökalp'in koruyuculuğu altında İstanbul'a gelir ve çeşitli gazetelerde yazar. Refik Halit Karay, 1922'de *Aydede* adıyla bir mizah dergisi çıkarır ve dönemin tanınmış mizah yazarlarını bu dergide toplar. Mustafa Kemal'in önderliğinde başlayan Milli Mücadele hareketine karşı takındığı muhalif tavır yüzünden, yargılanmadan önce 1922'de yurt dışına kaçır. Yüzellilikler listesine alınan Refik Halit Karay, 1938'te TBMM'nin yüzellilikleri affeden kanunu ile İstanbul'a döner. (*Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, 2001: 485)

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Halit Karay'ın mizah ve hicvi birleştiren yazılarının kaynağının, onun kimseye benzemeyen karakteri olduğunun altını çizer. Düşüncelerini şu şekilde dile getirir:

“Aramızda Fecr-i Âtî'nin bu akademik toplantılarını ciddiye almayan biri varsa o da Refik Halit'ti. Son zamanlarda kendine “Kirpi” lakabını takan bu mizah yazarı bir köşeye çekilir ve adını aldığı yaratığın dikenlerini andıran gülümsemeleriyle ortalığı seyre dalar, hatta bazı kere kıs kıs güldüğü de olurdu.” (Karaosmanoğlu: 2017: 57)

Refik Halit Karay'ın “Kirpi” takma adıyla *Kalem*'de yayınladığı son yazısı, 4 Teşrinisani 1326/17 Kasım 1910 tarihli 102. sayıda çıkar. Daha sonra *Cem* dergisinde yazmaya başlar. *Cem* dergisinin 28 Teşrinisani 1326 tarihli ilk sayısında, Refik Halit'in “Arabacının Derdi” başlıklı yazısı yayınlanır. İkinci sayıdan itibaren derginin başmuharrirliğini üstlenir. Bu dergide yayınlanan, devrin politikacılarının eksik ve kaba yönlerini aksettiren mizahi yazılarını *Kirpinin Dedikleri* adlı kitapta bir araya getirir. (Aktaş, 2004: 32) *Kalem*'in 105. sayısında (9 Kânunievvel 1326/22 Aralık 1910) yer alan ve yazarı belirtilmeyen “Haftalık Dedikodu” başlıklı yazıda, *Cem* dergisine geçen Refik Halit Karay'ın üslubunu eleştirenlere “Kirpi” takma adı merkeze alınarak şu şekilde cevap verilir.

“*Cem*'in “Kirpi”sinin dikenleri galiba biraz uzamış. *Tanin* bir başmakalesinde bu dikenlerin biraz kesilmesinden bahsediyordu. Fakat kirpi hayvanat içinde dikenleriyle kendini muhafaza ve

müdafa eder bir mahluk olduğundan dikenlerinin kesilmesi onu derhâl tilkiye şikâr eder. Zaten tabiatta dikensiz kirpi bulunmaz. Biz kirpiyi dikensiz bırakırsak tarih-i tabii uleması tekmi dikenlerini bize tevcih ederler. Gerçi hayvanata istediğimiz terbiyeyi verebilirsek de istediğimiz şekli veremeyiz. Galat-ı tabiat olarak dikensiz bir kirpi elimize geçse bile erbabı indinde makbul olmaz. Herhâlde gülünü seven dikenine katlanmalıdır. Şuarâ-yı kudemâ bülbülün güle karşı daima dikenden feryat ettiğini divan doluları gazellerle bize gösterdiler. Biz de ahfâde-i matbua-tın dikenli kirpilere karşı yazdığı kasideleri yadigâr bıraksak pek büyük bir terakki göstermiş olmayız. Ah bu dikenler, dikenler... Tabiat bunları batmak için vücuda getirmiş olduğu hâlde biz insanlar bunlara tahammül edemiyoruz. Fakat yine dikenlere müracaattan da vâreste kalamıyoruz. Ekseriya bağlarımızın tarlalarımızın, bahçelerimizin hududunu dikenlerle muhafaza ederiz. Görüyorsunuz a, hariçten geleceklere batmasını arzu ettiğimiz dikenler biraz kendimize battı mı derhâl feryada başlıyoruz. İnsan evvela iğneyi kendine sonra başkasına sokmalıdır, kavli meşhuru galiba insanlar için irâd edilmemiş; yahut öyle insanlar için irâd edilmiş ki onlar çoktan bu dünyadan çekilmişler. Zamane insanları her şeyi başkalarına batırmak için uğraşıyorlar. Terakkiyât-ı medeniyeye bakılırsa bu daha tabii gibi görünüyor. Zaten kâinatta ebedî bir kaide vardır: Batmak ve batırmak.” (Nu. 105: 3-4)

Refik Halit Karay'ın yazılarının genelinde yergi, karalama ya da hakaret görülmez. Çünkü onun düşüncesine göre: “Mizah gülünç olmak değil, gülünç olanı görmek ve onu zarifane anlatmaktır.” Bu nedenle o, günün olayları üzerinden yazılarını kaleme alırken göndermelerden yararlanır. Olayların gidişinden memnun olmayan muhalif bir mizaçla işleyişten yakınan ve yerin dibine batırma yerine açığa çıkarmayı tercih eden yazılar kaleme alır. (Törenek, 2013: 166)

Refik Halit Karay'ın mizahın genel çerçevesini çizdiği ve yazılarının odak noktasını oluşturan anlayışı ifade ettiği şu sözleri, onun yazı faaliyetlerine ışık tutar niteliktedir:

“Her muharrir nükteli, her gazeteci mizahçı olamaz... Mizahi yazıların hiç şüphesiz, çok tesirli, çok yıkıcı, rakibini şaşkırtıcı ve sersemletici bir kudreti vardır; fakat muvaffak olmak şartıyla. Hâlbuki, dünyada her şeyin biraz fenası, biraz kabası, biraz bozuğu çekilebilir, mizahın kusurlusu çekilemez. Latife olgun bir meyve gibi kemâle erdirilip öyle ortaya konmak lazım gelir... Hülâsa mizah güç bir iştir... Birinin elinde mükemmel bir alet, bir hücum, galebe, şöhret aleti olan mizah öbürünün elinde bir kutu boya olur, her satır yazı kendi yüzüne ayrı bir renk sürer, güldürür gülünç eder. Her fitrat mizah ve şakaya müsait değildir... Mizah, her aklın, her zekânın dokuyacağı bir kumaş değildir.” (Aktaş, 2004: 160)

Refik Halit Karay'ın, bu anlayışla yazdığı ve “Kirpi” imzasıyla *Kalem* dergisinde yayınladığı yazıları şu şekildedir:

Yazı Başlığı	Sayı	Tarih	Sayfa Numarası
Bininci Nüshanın Meşhur Simaları	89	5 Ağustos 1326/ 18 Ağustos 1910	3-5
Kafîle-i Seyyâhîn	92	26 Ağustos 1326/ 8 Eylül 1910	2-5
Erzurum Yolunda	93	2 Eylül 1326/ 15 Eylül 1910	4, 7, 8
Paris Yolunda	95	16 Eylül 1326/ 29 Eylül 1910	2, 3, 4, 7

Polislerin İmtihanı	98	7 Teşrinievvel 1326/ 20 Ekim 1910	4, 7, 8, 9
Kaleme Nasıl Çirâğ Oldum?	99	14 Teşrinievvel 1326/ 27 Ekim 1910	4, 7, 8, 9
Vapur, Tren ve Tramvaylarda Herkes Ne Diyor?	100	21 Teşrinievvel 1326/ 3 Kasım 1910	3, 4, 7
Zengin ve Büyük Adam Olmanın Çareleri	101	28 Teşrinievvel 1326/ 10 Kasım 1910	4, 7, 8
İstanbul'un İmar ve Tezyini	102	4 Teşrinisani 1326/ 17 Kasım 1910	3, 4, 7, 8, 9

Refik Halit Karay'ın *Kalem* dergisinde yayınlanan "R. H." imzalı yazıları şunlardır:

Yazı Başlığı	Sayı	Tarih	Sayfa Numarası
Tahsin Nahit	75	11 Şubat 1325/ 24 Şubat 1910	3, 6, 7, 8
Celal Sahir	76	18 Şubat 1325/ 3 Mart 1910	3, 6, 7

Söz konusu on bir yazının içerisinde yer alan "Bininci Nüshanın Meşhur Simaları", "Kafîle-i Seyyâhîn", "Polislerin İmtihanı" ve son paragrafları eksik şekilde "Kaleme Nasıl Çirâğ Oldum?" başlıklı yazılar *Kirpinin Dedikleri* adlı kitapta yer alır. Yazıların ilk cümleleri değerlendirildiğinde, bunların mizahi fıkra olduğu ancak sohbet metni özelliği de sergiledikleri görülür. Yazar, tüm yazılarında karşısında biri varmış gibi anlatmaya başlar. Okuyucuyu muhatap alan bu metinlerin ilk cümleleri şöyledir:

"Bininci Nüshanın Meşhur Simaları": "O gün "Servet-i Fünûn"un alt katı kalabalıktan bir ada vapuru güvertesine dönmüş, cigara dumanından camları köy kahvesi gibi ıslanmış, sıcaktan hokkalarda mürekkepler kahve telvesi hâlinde kurumuştur." (Nu. 89: 3)

"Kafîle-i Seyyâhîn": "Yetmiş seksen kişi kadardı; Romanya'ya mı gidiyorlardı, yoksa kalem dönüşü deniz hamamına mı vehleten pek anlaşılamazdı." (Nu. 92: 2)

"Erzurum Yolunda": "Vakt-i zannda karakol sefinesinden üç top patladı." (Nu. 93: 4)

"Paris Yolunda": "Malum ya bizde nazırlığın üç esaslı şartı vardır." (Nu. 95: 2)

"Polislerin İmtihanı": "Dairenin kapısından girerken pabuççunun etrafında traşı mücellâ, basma mintanlı, sivri siyah fesli, ekserinin toplukları yemeniden hariçte kalarak hayli hırpalanmış çamurlanmış yirmi otuz kadar genç gördüm." (Nu. 98: 4)

"Kaleme Nasıl Çirâğ Oldum?": "Size bunu anlatayım." (Nu. 99: 4)

"Vapur, Tren ve Tramvaylarda Herkes Ne Diyor?": "Herkes ne diyor, politikaya ait etrafta ne mübâhaseler cereyan ediyor; bunu mu anlamak istiyorsunuz; evinize son vapur, son tren veya hut son tramvay arabasıyla dönünüz, arzuza nail olursunuz." (Nu. 100: 3)

"Zengin ve Büyük Adam Olmanın Çareleri": "Bir hafta kadar oluyor, gazetelerin ilânât kısmında şöyle dört beş satır gördüm: "Büyük adam olmanın usullerini öğrenmek isteyenlere beş kuruş mukabilinde talimat-ı şifâhiyye verilir." Reklama lüzum görmediğimden size burada adresini haber vermeyeceğim." (Nu. 101: 4)

“İstanbul’un İmar ve Tezyini”: “İstanbul mebuslarının aralarındaki dargınlığa, mezhep ihtilafına, telaffuz farkına bakmayarak suret-i fevkaladede içtimalarını gazetelerden haber alınca ben sizin gibi yalnız okumakla iktifa etmedim, hemen koştum, işi tahkik ettim; ne mübâhaseler cereyan etti, neler karâr-gîr oldu, ne fikir döndü, hepsini anladım.” (Nu. 102: 3)

“Tahsin Nahit”: “Arkasında beylik aba, ayağında nalçalı kundurular, top ağzından fırlamış bir mantar gibi koşar, çarptığı arkadaşından “Kör müsün be!” diye isti’fâ-yi kusûr etmeye ancak vakit bularak mutbahın damındaki kumruları havalandıran sedasıyla hasmâne haykırır.” (Nu. 75: 3)

“Celal Sahir”: “Köprüden ne vakit geçse mevsime ve derece-i vakte göre ya fındık kebabı yahut sakız leblebisi alır.” (Nu. 76: 3)

Yukarıda alıntılanan tüm cümleler, karşısındakini muhatap alan ve samimi bir üsluba sahip olan sohbet metinlerini anımsatır. Yazıların içeriği ise, sohbetin hoşgörülü ve serbest havasının uzağında tamamen mizahi unsurlarla ve eleştirel bir bakış açısıyla şekillendirilmiştir. Refik Halit Karay’ın da içinde bulunduğu II. Meşrutiyet dönemi basınının, sansürün kısırcısından kurtardığı konular ana hatlarıyla şu şekilde sıralanmaktadır:

“Siyasi ve sosyal hürriyetin olmayışı, takatsız kalmış bir ekonomi, miadını doldurmuş bir ordu, yönetimin her kademesindeki memurların göz göre göre yozlaşması, Batı eğitimi almış yeni bir memur sınıfının elinde yeterince ilerleme fırsatı olmaması, Osmanlı ekonomisinin Avrupa’nın iktisadî çıkarlarına peşkeş çekilmesi ve Osmanlı reformları ile Avrupa tahakkümünün doğurduğu kültürel şizofreni. Bunlar devrim sonrası dönemde yeni ya da benzeri görülmedik temalar değildi; bir süredir Osmanlı siyasi ve edebî çevrelerinde epeyce tartışma konusu olmuşlardı. Bu dönemde yeni olan, bu konuların daha yaygın, daha özgürce ve daha hevesle tartışılmasıydı. Devrim gerçekleşikten sonra, basının geçici de olsa dirilişine engel olunamazdı.” (Brummett, 2003: 21)

Siyasete/Siyasilere ve Devlet Kurumlarına Dair

Refik Halit Karay, hiciv ve mizah alanındaki yazıların her devirde göz gezdirilebilecek bir üsluba sahip olduğunu belirterek siyasetin de bu alanın konu başlıklarından biri olduğunu vurgular:

“Bundan otuz şu kadar sene evvel, Meşrutiyet’in ilanından sonra parti mücadeleleri çok hararetli safhalar geçirmiş ve hükümetçilerle muhalifleri arasındaki uyuşmazlıklar yüzünden memleket hayli zorluk çekmişti. O sırada iki tarafa mensup muharrirler, çalاکalem birbirlerine atıp tutarlar, amansız hücumlar yaparlardı. (...) eskiyi bilenlere gülümsetici bir hatırlatış ve eskiyi merak edenlere ise tarihten bir yaprağa eğlenceli bir bakış vesilesi olabilirse ne âlâ!” (Karay, 2009a: 7)

Mizahta bir arada etkin olan üç işlev vardır ve yazarlar bu üç işlevden yararlanarak yazılarını oluşturur. İlk işlevde yazar veya çizer, içindeki güçlü saldırganlık duygusunu dışa vurur. Bu duygunun nedeni, o kişinin belli bir konudaki tatminsizliği ya da erişmek istediği bir amaçtan zorla alıkonulması, hayal kırıklığı içinde bulunması veya umduğunu bulamamaktan ötürü şaşkınlık ve öfkeye kapılmasıdır. İkincisinde, yazar ve çizer kendini bir konuya adanmıştır; bununla ilgili değerleri ve normları okuyucuya iletmek amacındadır. Amacı, teşhir ettiği olaylarla normların zedelendiğini göz önüne sermek, gülünç duruma düşürdüğü kişilerin, geçerli olan değerlere ters düşüklerini açıklamaktır. Üçüncü işlevde mizah yazarı veya çizeri, biçim değiştirme işleviyle normlara aykırı olan ile normlara uygun olan arasındaki temel karşıtlığı belirgin kılmak amacındadır. (Heinzelmann, 2004: 14-15)

Refik Halit Karay'ın, ikinci işlevi kullanarak teşhir ettiği ve düştükleri gülünç durumları okuyucunun değerlendirmesine sunduğu kişiler siyasetçilerdir. Olması beklenenle gerçekleşen arasındaki dengeyi kuran yazar, mizahın altında yatan uyumsuzlukları birleştirir. Çünkü: “Tüm mizah çeşitlemelerinin altında yatan örüntü iki bağlanımlıdır -yani bir durumu ya da olayı, alışılagentmiş biçimiyle iki uyumsuz çağrışım bağlamında algılamaktır.” (Koestler, 1997: 105)

“Erzurum Yolunda” başlıklı yazı, bir bakanın otomobille Erzurum'a yaptığı yolculukta karşılaştığı zorlukları anlatır. Galata rıhtımına boynuzları yaldızlı on iki boğaya çektirilen bir otomobille gelen bakan, izlenimlerini telgraflarla bildirir. Seyahati boyunca zorluk yaşayan, otomobili arızalanan, kürkünü çaldıran bakan sürekli şikâyet eder. İlk sıkıntısı çektiği diş ağrısı ve uzayan sakalı olur: “Çürük dişim şiddetle ağrıyor, boğazım yanıyor, sakalım gayr-ı muntazam uzadı ve zarafetini kaybetti.” (Nu. 93: 8) Çözüm üretmekten yoksun, rahatına düşkün biri olan bakan, on dördüncü günün sonunda görevinden istifa ettiğini bildiren bir telgraf çeker:

“Memuriyetimden istifa ediyorum. Yerime tayin olunacak nazıra Erzurum şimendifer hattının sürat-i inşasını tembih buyurunuz, başka türlü dönemeyeceğim. Bir de bu tarafa iyi sakal kesmekte mahir ve yorgunluğa mukavim berber gönderiniz, çok lüzumum var.” (Nu. 93: 8) Ertesi gün gönderdiği telgrafta şunlar yazılıdır: “Valinin gönderdiği sedye ile Erzurum'a girdim. Hal-kın takdir ve tahsini bâlâ-terdir. Her tarafta vatan şarkıları tagannî olunuyor.” (Nu. 93: 8)

Mizahın temel unsurlarından biri hiciv yani yergidir. Refik Halit Karay, siyasilerin anlatımında akıl dışı olan durumları anlatıp gülme eylemini harekete geçirir ve ironik bir anlatım yakalar.

“Yergicinin en önemli silahı ironidir. İroninin amacı, üstü kapalı saçmalıkları ortaya çıkarmak amacıyla, düşmanın önermelerini, değerlerini, akıl yürütme yollarını benimsemiş gibi görünerek rakibi kendi silahıyla yenmektir.” (Koestler, 1997: 72)

Saçmalıkları ve akıl dışı olanı ortaya çıkaran ironi, Refik Halit Karay tarafından da kullanılır. Siyasilerin yurt dışındaki gezilerinde neler yaptıkları “Paris Yolunda” başlıklı yazıda ele alınır. Öncelikle bakan olmanın üç şartı sayılır ve siyasilerin mutlaka yurt dışına gideceği vurgulanır:

“Malum ya bizde nazırlığın üç esaslı şartı vardır:

1. Seyahatlerde yorgunluğa tahammül etmek için kuvve-i bünye ve genç olmak,
2. Yine seyahatlerde ifade-i merama kadir olmak için Fransızca bilmek,
3. Yine seyahatlerde müşkilâta hedef olmamak için hiç dalgın bulunmamak.” (Nu. 95: 2)

Avrupa gezisine çıkan ve programa uymaya çalışan siyasiler anlatılırken bir bakanın Paris yolculuğunda yaşadıklarına yer verilir. Bakan, Bükreş-Viyana trenine bineceği yerde Köstence istikametine giden trene biner. Hatasını anlayınca başkasına geçer, fakat bu sefer de trene bağlı olmayan vagona olduğunu anlar. Gece hareket edecek olan Viyana trenini beklemeye başlar. Eşyaları diğer vagonla birlikte gider. Bulunan eşyaların durumu İstanbul'a haber verilince herkes telaşlanır. Ertesi gün bakandan, Petersburg'a vardığını bildiren bir telgraf gelir. Dört gün sonra Amsterdam Konsolosluğu'ndan gelen telgrafta, bakanın bir hafta kadar burada kalacağı haber verilir. Bakan, konsolosun yardımıyla Londra'ya gidecek olan vapura biner. Zar zor kamarasını bulur. Tam uykuya dalacağı sırada odaya biri girer. Bakan, oda numarasını yanlış okumuş ve yanlış kamaraya girmiştir. Yolculuk bittiğinde bavullarının alınmasını beklerken, yan taraflarındaki gemiyi gezmek ister. Ardından geminin kütüphanesine girer. Gemi düdüğünün sesiyle kendine gelir. Hareket eden gemide kendisini Güney Amerika'ya (Rio de Janeiro) giderken bulur. Mecburi olarak dokuz gün sürecek bir yolculuğa daha çıkar. Amerika'ya vardı-

ğında yanına bir rehber tayin edilir ve yapması gereken araştırmaları dönüşünde tamamlayıp geri döner. Gazeteler bu seyahati şu şekilde anlatır:

“Bizde de umûr-i nezaretin layık olduğu kadar terakki ve tekâmülü hakkında tetkikat icrası için Amerika'ya kadar ihtiyar-ı seyahat eden muhterem ve fazıl nazırımızın bundan böyle vazifelerinde dalgınlık gösteren memurunu müsta'fi addeceğini haber aldık. Filhakika bu tedbir vatanın selameti ve saadeti nokta-i nazarından ehemmi elzemdir.” (Nu. 95: 7)

Refik Halit Karay'ın siyaset dışında ele aldığı bir diğer konu başlığı, devlet kurumlarındaki işleyiştir. “Polislerin İmtihanı” başlıklı yazısı, polis olmak için sınava giren gençlerin durumunu ele alır. Sorulan sorulara yanlış cevap veren, doğru cevap söylene bile tekrarlayamayan genç polis adayları eleştirilir. Sınav esnasında yazar, şahit olduklarını alaylı bir dille aktarır.

Polis adaylarına ilk soru, “İşlek bir caddede birini vurduklarını görseniz tepkiniz ne olur?” şeklindedir. Uzun bir sessizliğin ardından içlerinden biri, vuramı kovalayacağını söyler. Ancak, bu kişi kaçarsa ne yapacağını bilemez. Başka birisi cevap verir:

“– Kaçtıysa hemen koşar bir çilingir çağırırım.

– Ne yapmak için?

– Kapıyı açtırmak için...

– A oğlum, kapı falan yok, sokakta vurulmuş!” (Nu. 98: 4)

Bu konuşmaları dinleyen diğer adaylar da söze karışır:

“– Efendim, hemen maktule yaklaşır: “Sizi kim vurdu?” diye sorarım.

Bir diğeri: – Ben “Sizi ne ile vurdular?” derim.” (Nu. 98: 4)

Bu cevapların üstüne bir soru daha sorulur: “Bu kişi ölmüşse ne yapardınız?” Hepsi birden cevap vermeye başlar:

“Bekçiye haber veririm, cesedi camiye taşırım, bir araba bulurum, gece ise çiğnemesinler diye başında bir fener yaktırırım, duvarlarda kurşunları ararım.” (Nu. 98: 7)

Bu kargaşa devam ederken, o zamana kadar sessiz duran bir aday cevap vermek için atılır. Herkes mantıklı bir cevap geleceğini düşünerek susar.

“– Bir polis bulur haber veririm.

Mümeyyiz – Canım polis sen değil misin?

– Ha! Unuttumdu!” (Nu. 98: 7)

“Vapur, Tren ve Tramvaylarda Herkes Ne Diyor?” başlıklı yazı, toplum içerisinde siyasiler hakkında konuşulanları içerir. Herkesin, başından geçenleri ya da duyduklarını hikâye edip güldüğü bu yerlerin devlet yönetimi için önemli olduğu vurgulanır. Bu yüzden:

“Herkes ne diyor, politikaya ait etrafta ne mübâhaseler cereyan ediyor; bunu mu anlamak istiyorsunuz; evinize son vapur, son tren veyahut son tramvay arabasıyla dönünüz. Arzuza nail olursunuz.” (Nu. 100: 3)

“İstanbul'un İmar ve Tezyini”, Meclis-i Mebusan müzakerelerinde alınan kararları içerir. İstanbul milletvekillerinin, aralarındaki dargınlığa bakmadan görüşmelerde buldukları belirtilir. Bu görüşmelerde; İstanbul'da yapılacak düzenlemeler, inşa edilecek binalar, alınacak vergiler

ve gerçekleştirilecek projeler ile şehrin koleradan nasıl korunacağı hakkında konuşurlar. Şehrin sorunlarına çözüm getirmekten uzak bazı kararların sadece konuşulduğu, uygulamaya konulmadığı ise şu şekilde belirtilir:

“Bu iş de bittikten sonra kimi avlanmaya, kimi tali’ini denemeye, kimi de rüyasını tabir ettirmeye koşmuş ve mükerrerâtın hükümete tebliğine hiç lüzum görülmeyip yalnız lede-l-hâce-i irâesi için zapta geçmesi tensib kılınmıştır.” (Nu. 102: 9)

Çırçır Meydanı’na bir Meclis-i Mebusan binası açmak ve meclis tatil olduğunda vekillerin nakli için bir araba temin etmek, alınan kararlar içinde ilk sırada bulunur. Tımarhane binalarının kanalizasyon sularının Kasım Paşa Deresi çevresinde tesis edilecek bir yapıyla toplanması; buradan elde edilen kolera, tifo, verem ve diğer hastalık mikroplarının Avrupa’ya satılmasından elde edilecek parayla bir Şehir Emaneti daire binası yapmak alınan bir başka karardır. Görüşmelerde alınan diğer kararlar şu şekildedir:

“Yeni köprüünün inşasını müteakip eski köprüünün Unkapanı’na, Unkapanı köprüsünün Kâğıthane’ye, Kâğıthane köprüsünün Göksu ve Göksu köprüsünün de Kurbağalı Dere’ye nakli hususunda sarf-ı himmet olunması ve zaruri-i el-vuku’ masrafın Hariciye Nezareti bütçesine ithali.” (Nu. 102: 4)

Ayrıca Sahne-i Milliye adı altında açık saçık giyinen kadınların göbek dansı yapması ve açık pandomimler oynaması yasak olduğu hâlde bu kurala uymayan “Kafeşantan”ların kapısına sarı fener asılmasına karar verilir. Bir de, bahar mevsiminde Ada’ya gönderilen köpeklerin kış aylarında nakli için Romanya vapurlarından birinin alınması kararlaştırılır.

Kararların uygulanması için gereken paranın temin için de şu şekilde düzenlemeler yapılır:

“Bütçede tevazün husulü için: 1. Soba kuranlardan senede yüz beş kuruş vergi. 2. Her gazete nüshasıyla her kitap firmasından bir yüzlük ceza-yı nakdî. 3. Ve her caddenin başına bir turnike vaz’ıyla yaya on para, arabaya kırk para ücret âhzi. 4. Nüfus tezkirelerinden daha kelli vâridât temini için eşyaya da tezkire i’tâsı. 5. Midilli’deki ricâl-i istibdata adl ü ihsan politikası icabınca verilen yetmiş lira maaşın kat’ıyla seksene bâlâ-bâliğ ricâl-i hürriyete tahsisi.” (Nu. 102: 4)

Yolların durumuna dair gelen şikâyetler için bulunan çözümlerin sadece bazı dükkânların düzenlenmesinden ibaret olması dikkat çekicidir:

“Yolun alçalmasıyla bodrum katı birinci kat olan hanelerden ücret âhzi; caddenin yükselmesi hasebiyle alt katları penceresiz bodrum hâlini alan evlere tazminat i’tası ve Rıza Paşa yokuşu başındaki helvacının vaktiyle iki arşın yüksek olan destgâhı yol ile bir seviyeye gelip helvacının ayaklar sırasında kalmasını intaç ettiğinden mezkûr dükkânın hedmi.” (Nu. 102: 4)

Dükkânlar hakkında alınan kararların ardından, esnafların yapması gerekenler sıralanır:

“Bizde kadınlar bile peçe altında mestur oldukları hâlde kasapların koyunları, manavların ayva, incir vesaire meyveleri, tavukçuların yolunmuş kazları çırılçıplak satmaları edeb-i umumiyeye münâfi olmakla men’i.” (Nu. 102: 4)

Halkın menfaati ve güvenliği için yapılması gerekenler tek tek sayılır ve bunların *Ceride-i Resmîye*’de ilan edilmesi gerektiği belirtilir. Meclis-i Mebusan müzakerelerini içeren gazetelerle paket yapılmamasına ancak uçurtma yapılabileceğine dair karar alındığı söylenerek yazı tamamlanır.

Sosyal Hayata Dair

II. Abdülhamit'in idaresi zamanında mizah, özellikle siyasi mizah ve hiciv, sansür altında tutulur. Bu nedenle söz konusu yayınların özgürce düşüncelerini savunmaları mümkün olmaz. II. Meşrutiyet ilan edilir edilmez mizah gazetesi merakı artar. Önceleri bütün tenkitler ve hicivler, II. Abdülhamit'e yahut vaktiyle onun çevresinde toplanmış olanlara yöneltilir. Kısa bir süre sonra bütün eleştiriler aktüel olaylara ve zamanın idaresine çevrilir. (Kutlu, 1976: 41-42) Aktüel olayların açıkça takip edilebileceği alanlardan biri de sosyal hayatta yaşanan değişimler olur.

“Taşlamacıların kafasında şu mesele vardı: Bu değişim çağında Osmanlı kimliğine neler oluyordu? Dil, edebiyat, eğitim, eğlence, kıyafet, yaşam biçimindeki değişimleri hedef alıyor, bu değişimlerin Osmanlı'yı hangi zayıf noktadan yakaladığını ve nasıl gülünç hâle getirdiğini inceliyorlardı. Siyasi taşlamada olduğu gibi, toplumsal taşlamada da Avrupa, toplumsal değişimin hem modeli hem de kışkırtıcısı olduğu için önemli bir rol oynuyordu.” (Brummett, 2003: 303)

Romanya'ya seyahat eden yetmiş seksen kişinin vapurdaki durumlarının ve Romanya'daki bir haftalık gezilerinin anlatıldığı “Kafîle-i Seyyâhîn” başlıklı yazı, toplum hayatındaki yenileşme çabalarının sonuçsuz kaldığını örneklemektedir. Kişilerin durumu betimlenirken, eski düşünce sisteminin ve yaşayış tarzının devam ettiği açıkça görülür:

“Ellerinde patiska, kılaptan, yazma bohçalar, âriyet alınmış heybe kılıklı çantalar, Venedik sepetleri, hezâr renk şemsiyeler; arkalarında redingotlar, kadife yakalı pardösüler; ayaklarında fotin kundura, keten iskarpin, yarım çizme Karagöz'ün düğün davetlileri gibi gerdan kırıp belden yukarısını sallayarak azim bir kafîle “Daçya” vapuruna giriyordu.” (Nu. 92: 2)

Vapurun içindeki karışıklık, yer bulma telaşı ve tartışmalar yemek vakti geldiğinde iyice artar:

“Balık çatalıyla dondurma, dondurma kaşığıyla çorba içen, armut, şeftali gibi ince kabuklu meyveleri soyulur görünce çıplak bir âdem görmüş kadar izhâr-ı hayret eden bazı kimseler havlularının bir ucunu gırtlaklarına diğerini de tabaklarının altına iliştiirdiklerinden elbiselerini kirletmeyeceklerinden son derece mutmain bulunuyorlar, ihtiyat külfetinden azade kaldıklarına seviniyorlardı.” (Nu. 92: 3-4)

Romanya'ya vardıktan sonra kafîle, bu şehrin âdetlerini benimser. Otelde ve caddelerde, kadın ve erkeklerin beraber gezdiğini görenler bu duruma ayak uydurur:

“Otel dehlizlerinde tâ-be-sabah gömlekleli kadınlarla ceketsiz erkeklerin birbirlerini kovaladıkları, hatta geceliklerini getirmeyenlerin yorgan çarşafına bürünüp çıplak ayak garsonlardan kadınlar hakkında izahat talep ettikleri duyuldu.” (Nu. 92: 4)

Türlü maceralar yaşayan bu kişiler, doksan altı saat devam eden yolculukta şu şekilde zaman geçirmiştir:

“70 saat gezme, taam. - 10 saat nutuk. - 6 saat (yalnız altıdır) uyku. - 5 saat heyet-i idare ile reisten şikâyet. - 5 saat ter silme vesaire...” (Nu. 92: 5)

Yorgunluktan bitap düşmüş, cepleri boşalmış bir şekilde geri dönerlerken kendi aralarında değerlendirmelerde bulunmadan edemezler. Seyahatin bitiminden sonra mutlaka redingot gitme zorunluluğundan sıkılırlar:

“Derken Darülfünun efendileri resmen geliyor; ah bu resmiyet, biçareleri harap etti. Sırtta daima redingot ama nerede olursanız olunuz, hatta iki gün devam eden şimendifer yolculuğunda bile

bu mecburi! Giymemek istediniz mi ne gezme var, ne yemek, kadro harici olur, otelde yahut mektepte kalırsınız.” (Nu. 92: 5)

“Zengin ve Büyük Adam Olmanın Çareleri” başlıklı yazıda, okuyucunun dikkatinin çekildiği nokta ile varılan sonuç arasındaki uyumsuzluk gülünç durumu ortaya çıkarır. Sosyal hayatta ilgili olan bu yazıda, siyasete dair göndermeler de bulunur.

“(…) mizah yazıları insanların bakış açılarını bazen çok garip yönler çekebilir. Mizah, insanları belli bir şekilde düşünmeye ikna edip sonra onlara tam karşıt bir duygu yükleyebilir. Bu tür bir şeyi başarabilmek için, mizah yazarının kullandığı her sözcük ve deyim, sözcüklerin çağrışımlarına ve oluşun tona dikkat etmesi gerekir.” (Morreall, 1997: 136)

Yazıda, nasıl büyük adam olunacağını beş kuruş karşılığında öğretmeyi vaat eden bir gazete ilanından bahsedilir. Yazar, reklam olmasın diye bu kişinin kim olduğunu ve adresinin neresi olduğunu söylemez fakat onu ziyaret eder. Karşısındaki kişi, ona bazı sorular sorar. İlk sorusu, nereli olduğunu hakkındadır. Daha sonra babasının ve kendisinin ne iş yaptığını sorar. Bu soruların cevabından hoşnut kalmaz. Çünkü yazar, İstanbullu olduğunu, babası ve kendisinin memur olduğunu söyler. Tahsili sorulduğunda şöyle böyle bir eğitimi olduğunu, az çok Fransızca bildiğini söylediğinde bu cevaplar karşısındakinin hoşuna gider. Kumar oynaması ve eğlenceye düşkün olması da, muhatabını sevindirir. Soru-cevap bölümünü tamamladıktan sonra bu kişi nasihatlerini şu şekilde sıralar:

“1. Mebusluk, 2. Gazetecilik, 3. Tuhafiyecilik. Birincisi için ya sarıklı olmak, ya adliyede vekil-i musahhar veyahut da vaktiyle Avrupa’ya kaçmış bulunmak şarttır. Mebustan nazır olmak da her nezarete göre bir şarta mütevakıftır: Dâhiliye için: Şifreli telgrafla muhabere edebilmek. – Maliye için: Poker hesabını bilecek kadar riyâziyyûndan olmak. – Adliye için: Sarıklı olmak ve çok şeyler bilmek. – Hariciye için: Bir gözü camdan olmak ve Göksu’da kâğıt helvası yiyebilmek. – Bahriye için: Harbiye nazırı veyahut sadrazam olmak. – Harbiye için: İstanbul’u fethetmek. – Orman için: Rum; Nâfia için: Ermeni; Evkâf için: Mısırlı veya Hicazlı olmak. – Sadâret için: Azli icap edince ya sefir olabilecek veyahut Çin’de seyahat edecek istidatta olmak lazımdır. Görülüyor ki bunun en şâyân-ı arzusu ve kolayı İstanbul’u fethetmektir; o hâlde harbiye nazırı olunuz derim.” (Nu. 101: 4)

“Gazeteci olmak için de üç şart vardır: 1. Müvezzilikten yetişmek, 2. İstanbul’un Türk mebusu olmak (İstanbul’un Rum mebusluğu kifayet etmez), 2. Yahudi şirketlerini kökünden kopartacak kadar izhâr-ı zekâ etmek. Mesela nasıl bir gazete çıkarmak istiyorsunuz, sırasıyla görelim: *Sabah* gibi ise: Vapur sahibi olmak ve Yemen şimendiferlerine muhabbet-i kalbiyesi bulunmak. – *İkdam* gibi ise: Bazı makaleleri bir apartman gibi irat getirmeli. *Yeni Gazete* gibi ise: Günde bin nüsha satıp yine kâr etmek. – *Tanin* gibi ise: Dünyanın en mizahi yazılarını başmakale yapmak. – *Tasvir-i Efkâr* gibi ise: Yalnız müretteplerle müvezzilere okutmaktan mutazarrır olmamak. – *Tercüman* gibi ise: Anadolu şimendiferi gibi bütçe açığını örtecek bir mukavelesi bulunmak lazımdır.” (Nu. 101: 7)

“Tuhafiyeci olmak için de yine üç şart vardır: 1. Fasulye piyaz ile öğle yemeğini geçiştirmek, 2. Eski devirde saraya, yeni devirde münakaşalara dâhil olmak, 3. Asker dürbünü, asker yakalığı, asker matarası satmak...” (Nu. 101: 7-8)

Yazar, tüccar olmadan zengin olmanın yollarını öğrenmek isteyince şu şekilde cevap alır:

“1. Zengin bir kadınla evlenmek, 2. Milli bankalar açmak, 3. Sahne-i Milliye ismi altında kanto kumpanyası tesis etmek. (...) Başka suretle büyük adam olmanın çareleri de üçtür: 1. Şeref

Efendi Sokağı'nda dava vekili idarehanesi açmak, 2. Mebus olup üç buçuk ay hapse girmek, 3. Yeni postane binası tarzında bir binanın mimarı olmak.” (Nu. 101: 8)

Anlatılanları dinledikten sonra ücreti bırakıp oradan ayrılan yazar, kendi kendine konuşur:

“En kolay, en zahmetsiz ve en sermayesiz zengin olmanın çaresini ben çoktan bulmuştum: Şarlatanlık... Ben bile bu ihtiyaç zamanında bir çeyreğimi feda ederek bu yola kurban olmamış mıydım?” (Nu. 101: 8)

Basına Dair

Dönemin yayın organları, yazar ve şairleri; Refik Halit Karay'ın mizahi bakış açısıyla şekillenecek yazılarda hayat bulur. Yazıların odak noktasını güncel olaylar oluşturur. Bu yazılardan biri olan ve basında yer alan kişilerin panoramasını sunan metin “Bininci Nüshanın Meşhur Simaları” başlığını taşır. 5 Ağustos 1326 tarihli bu yazı, 22 Temmuz'da özel sayı olarak çıkan *Servet-i Fünûn* dergisinin bininci sayısının kutlamasına katılan kişilerin görünümüne yer verir. Dergiye çıkaran Ahmet İhsan Tokgöz şu şekilde anlatılır:

“Ortada sahib-i hane geziyordu: Uzun sâkı üzerinde taneleri dökülmüş, bir ay çiçeğine benzeyen simasıyla bu yüksek bacaklı, uzun boylu zat, muharrirlerine yalnız dişlerindeki altınları sık sık gösteriyor ve krallığı ilan edilen Karadağ prensinden daha nazik hareket ederek herkese: “Yese-nize, içsenize be, para verdim!” diye haykırıyordu.” (Nu. 89: 5)

Halit Ziya Uşaklıgil, bu topluluğun içinde göze çarpan bir başka kişidir:

“Bir aralık gözüme bıraktığı sakalıyla adeta bir alamot Noel Baba'sına benzeyen *Aşk-ı Memnu* muharriri görüldü. Bunun bittabi ceplerinde ne oyuncaklar, ne de sırtında küfesiyle elinde kancalı asası vardı, fakat etrafını alan masum yeni muharrirlerin ellerini sıkıyor ve tatlı, pek tatlı bir şeyler söylüyordu. Bir Protestan misyoneri vaz'ıyla “Eskilere hürmet edin” diyordu.” (Nu. 89: 4)

Kendisini tek camlı gözlüğün mucidi sanan bir kişinin tasviri akla Safveti Ziya'yı getirir:

“İçi mukavva fesi, kırçıl saçları üzerinde bir kalıp gibi metin, bir mezar taşı ziyetini kadar sönük durur. Sigarasını daima atacağı sigarasında yakar ve dünyanın en şık, en centilmen hırsız “Arsen Lüpen”e o kadar benzer ki aktör Burhanettin onu taklit eder. Fakat sirkat ettiği şeyler ne mücevher, ne de seccade, halı vesairdir. Yalnız kadın mektuplarıdır; onları daima istinsâh eder ve gazetelere gönderir; çok muziptir. Altın cebinden çok dişlerinde vardır.” (Nu. 89: 5)

Safveti Ziya'nın anlatımı, o dönem yazı faaliyetinde yer alan kişilerin genel görünüşüdür. Refik Halit Karay, dönemin yazar ve şair kadrosunu anlatırken benzer şekilde şunları dile getirir:

“Fesler, içi mukavvalı, gayet sert ve diktir; gençlerinki bukle bukle saçlarla yarısına kadar, sarmaşıklar kaplamış bir kamerye gibi süslü ve özentili, fırdolayı çevrilmiştir. Yine sert ve dik, kolalı yakalar, bir kısmında ip gibi uzun, diğer kısmında plastron denilen enli ve yayvan kravatlar. Ceketler ve pantolonlar dapdaracak, ayakkabılar sipsivri ve yumurta ökçeli, bıyıklar burma ve kozmetiklidir. Yine gençler kâğıt gibi beyaz, kansız dermansız ve hülyalıdır; ara sıra kesik kesik öksürürler bile... O kadar ki, bu asırda olsa, sıhhiye teşkilatı, müracaat edilmeden yolda çevirir ve muayene için bir sanatoryuma sevk eder.” (Karay, 2009b: 165)

Refik Halit Karay, güncel konuların dışında yazılarında kendi hayatından da kesitler sunar. II. Meşrutiyet ilan edildiğinde Hukuk Mektebi'nde okuyan Refik Halit Karay, öğrenciliği bırakıp gazeteciliğe başlar. O günleri şu şekilde anlatır:

“Hukuk mektebinde iken meşrutiyet ilan edildi; hür meslek arzusuna kapıldım ve Maliye Nezaret-i’ndeki kalem efendiliğimi bıraktım. (...) İki ay boş durmama razı olmayan kardeşim, aynı gün beni Babîâli karşısındaki “Servet-i Fünûn” matbaasına soktu. (...) Bir hafta sonra alıştım. Hem mütercimlik, hem muhabirlik, hem musahhihlik hülâsa isimsiz gazetecilere mahsus ne iş varsa, hepsini yapıyordum. Henüz adım sanım malum değildi ve imzamı da gazetelerde görmemiştim; belki de birçokları gibi hiç görmeyecektim.” (Aktaş, 2004: 18-19)

“Kaleme Nasıl Çirâğ Oldum?” başlıklı yazısı, söz konusu günlerin anlatımını içerir. Kalemdeki ilk gününde, kalem yontmasını bile bilmediğini ve “İstanbul sokakları gibi eğri büğrü” yazı yazdığından bir kâtipten yardım aldığını anlatır. Kâtibin yardımıyla yazmaya başladığında ortaya çıkan yazı şu şekildedir:

“İkinci satır bir nehir gibi çalkana çalkana yükselip birinci satırın kayalarına çarpıyor ve bu nokta-i iltisâkta kendine gelerek dönüyor, beyazın sine-i pâkında Okmeydanı’nı geçen bir sarhoş kadar serbest, âzâde-ser uzanıp gidiyordu.” (Nu. 99: 9)

Zor geçen ilk günün ardından, gece uyku tutmadığından garip rüyalarla uğraşan yazar, ertesi gün gittiğinde herkesi “Bonjur” diye selamlar. Orada bulunanlar ise “Sabah şerifleri hayırlar olsun.” demektedir. Yerine geçtikten sonra çalışmaya başlayan yazar, öğle tatilinde gördükleri karşısında ne yapacağını bilemez. Şahit olduklarını şu şekilde anlatır:

“Öğleye yakın yanımdaki kâtip eğildi, fotinlerini çıkardı, sonra çoraplarını da attı; ben kemâl-i hayretle bakıyordum. Nihayet çekmecesinden bir gazeteye sarılı iki eski mercan terlik zuhur etti. Onları taktı, tıpış tıpış yürüdü, gitti. Geldiği zaman sordum: Abdest almış. Derken her masa üzerinde tepsiler hasil oldu: Peynir, helva, üzüm, şurup, galeta ve envâ’i. Bir şapırtı, bir iştiha ki hafazanallah!” (Nu. 99: 9)

Bu faslın ardından kapı açıldıkça içeriye dilenciler, su satıcıları, pastacı, Rum şekerlisi, dergi hediye eden dervişler dolar. Yoklama cetveli ortaya çıkınca yanındaki onu uyarır: “Karışık atmayın ki gelmediğiniz zaman biz imza atabilelim.” (Nu. 99: 9)

İlk ay 52 kuruş olan maaşı, kesintilerin ardından yirmi dört kuruş olarak eline geçer. Ne alacağına karar veremez ve tesadüfen gördüğü iç çamaşırlarından alır. İkinci ay, bir hafta kaçamak yapar, sonraları ise hiç gitmez olur. Çalışmadan aylık aldığını duyan hürriyet yanlısı bir arkadaşı ona kızar ve aralarında şöyle bir konuşma geçer:

“– Demek aylarca, aylarca, hiç çalışmadan milletin parasını aldım! dedi.

– Evet, fakat o zaman millet yoktu.

– Vicdan, hamiyet de mi yoktu?

– O kelimeleri sansür men etmişti.

– (İntikamkâr bir vaz’ ile) Şimdi öğrendin ya?

– Evet, papağan gibi.” (Nu. 99: 9)

Refik Halit Karay’ın topluluk içindeki kişi betimlemeleri, gülme eylemini ortaya çıkaran faktörlerin bir araya getirilmiş hâlidir. Komiğin ortaya çıkardığı gülme eylemi, insana özgü durumlarla ilişkilidir. Ancak bu durumun duygulara yönelik bir tarafı olmamalıdır. Çünkü heyecan, acıma ve sevgi gibi duygular gülme eylemini engeller. Bu şartlar oluştuğunda özellikle de birey belli bir grup içindeyse, komik ortaya çıkar. (Bergson, 2006: 11) Çünkü gülme, şeytansı, hınzır-

ca bir şeydir; yani alabildiğine insana özgüdür. Gülünç, yani gülmeyi yaratan güç; asla gülmenin nesnesinde değil, gülen kişide yani insanın kendisini yüksek görme düşüncesindedir. (Baudelaire, 1997: 11)

Mizahın kökeninde eğlence ve hoşgörü yer alır. Bir güdü olarak eğlence, her türlü bilgi ve deneyimden önce gelen sosyal bir durumdur. Eğlence sayesinde toplumla kişi arasındaki çatışma biter, neşe ve özgürlük ortaya çıkar. Hoşgörü, mizahın kültür boyutudur. Mizahın ortaya çıkabilmesi için belli bir hoşgörü ortamına ihtiyaç vardır. Mizah, toplum düzeninin ortaya koyduğu sosyal, politik ve ekonomik baskılara dokunmakla hoşgörüyü harekete geçirir. (Balcıoğlu, 1973: 9- 10)

Kalem'de, "Kirpi" takma adı dışında "R. H." imzalı iki yazısı bulunan Refik Halit Karay, bu yazılarında Tahsin Nahit ile Celâl Sahir hakkında bilgi verir. *Fecr-i Âtı*'nin iki şairini anlatırken mizahın kültür boyutunu oluşturan hoşgörüyü harekete geçirir. Tahsin Nahit'in çocukken jimnastik yaptığı, gülle ve trapezle ilgilendiği şu şekilde anlatılır:

"Vücudunu Çinlilerin idam tahtası gibi sıkı dar fanilasıyla, bacaklarını bir kirpi derisi dikenleriyle örten İngiliz çoraplarıyla, urlu bir hasta vücudu gibi Etfal Hastanesi'ne ait tıbbi bir fotoğrafa benzeyen belden yukarısı üryan pehlivan resimleriyle o bir (atlet)tir." (Nu. 75: 3, 6)

Spora karşı olan ilgisi zamanla edebiyata kayan Tahsin Nahit'i gören yazar, onun hakkında şunları dile getirir:

"Tahsin, dediler, şair olmuş, beyit yapıyor, baktım: Fi-l-hakika onun şimdi kalıplı fesine sarmaşık gibi müz'ic dolanan gür saçları, yırtıksız cebinde kırmızı kaplı bir kitabı ve aman yarabbi, elinde de bir tomar müsveddesi vardı. Şüphe yok o da fırkaya, bizim fırkaya, şuarâ firkasına iltihak etmiş. Kisve-i mahsûsasını iktisâ eylemiş." (Nu. 75: 6)

Daha sonra bırakacak olduğu memurluğa, maliye nezaretinde başlayan Tahsin Nahit:

"(...) sabahları şiirlerini okumak için mektebe uğrar, öğleden sonra, şiir yazmak için küf kokulu defterler arasına sokulurdu. Bu kadar yeni memuriyetler, unvanlar arasında o şiirlerine sadık kaldı. Şu kartı bastırıldı: Tahsin Nahit, edebiyat müntesiplerinden." (Nu. 75: 6)

Tahsin Nahit'in, *Jön Türk* adlı eserinin kazandığı başarı üzerine bir perdelik *Hicranlar* adlı eserini yazdığı belirtilir. Ayrıca *Firar* adlı bir komedisi de vardır. Şairliği hakkında ise, şunlar söylenir:

"Şiir yazmasını ısmarlama da kabul eder; ona, bir terziye gider gibi müracaat eyler, kumaşını beğenir, ölçüsünü verir, modasını intihap edersiniz. (...) Şair! Bana vatanperverâne bir manzume yaz. Vezni failatün, failatün, failün olsun, son mısraları da müstezatlî denilebilir." (Nu.75: 7)

Tahsin Nahit'in şairliği hakkındaki eleştirel görüşlerin ardından şiirleri hakkında da bilgi verilir. Hepsi birbirine benzeyen ve sözcük tekrarlarından oluştuğu belirtilen manzumeleri beş örnekte toplarız:

"1. Sedefli kumlara zeheb raşeler serpildi: Mehtap doğdu; ah ben sensizim, yine sensiz! 2. Sahillere ipekli gölgeler uzattı: Akşam oldu; ah ben sensizim, yine sensiz! 3. Ufukta gümüş köpüklere yıldızlar serpildi: Güneş çıktı; ah ben sensizim, yine sensiz! 4. Karanlık bastı, zulmet yayıldı: Gece başladı; ah ben sensizim, yine sensiz! 5. Adada evim, barkım, çoluğum çocuğum bir de lambam olsun; sen de benim ol fakat ah ben sensizim yine sensiz!" (Nu. 75: 7)

Refik Halit Karay, Tahsin Nahit'in ardından Celâl Sahir'e dair kaleme aldığı yazıda ise, onun "sincâbî" saçlarından başlayarak dış görünüşünü şöyle tarif eder:

"Şair olmadan evvel, beş altı yaşlarında, şişmandı; manzume sarfına başlamakla ibtidâ eden zayıflığı artık şairiyetinin derece-i kemâle vâsıl olduğunu, daha devam ederse elindeki kalemle hem-şekil ve cüsse olacağından hükümet-i bedâiye mugayir bir hâl alacağını gösterir." (Nu. 76: 3)

Okul hayatında kendisine şiirler okutturulan Celal Sahir'in, makine gibi ezberlediği bir eseri okuması hayatındaki en şerefli gün olarak kabul edilir. O gün kendisine kolları şeritli, asker düğmeli mektep üniforması giydirilir. Boynuna üzerinde: "Padişahım çok yaşa, devletinle bin yaşa" yazılı kalın bir kırmızı atlas kurdele geçirilir. Eline bir kızıl yaprak verilerek fesin püskülünün gizli bir yerine katır boncuğu takılır. "Telli âyinelik kurbanlık gelin koçu gibi" olan, geleceğin *Buhran ve Beyaz Gölgeler* yazarını takdim ederler.

"Bu vakadan pek az zaman sonra Ahmet Celal, yani Celal Sahir, Edebiyat-ı Cedide şairi unvanıyla Servet-i Fünûn heyet-i edebiye-i sâbıkasına dâhil oluyordu. Muhterem Faik Ali'nin (Zahir) nam-ı müstearı o kadar hoşuna gitti ki sevk-i tesadüfle bir vezinde buluverdiği (Sahir) ismini hemen mahlasına ilave etti; manasını iki sene sonra öğreniyor ve şu vech-i tesmiyeye komşularca hak kazanmak için lambasını gece sekizlere kadar söndürmeden uyumaya karar veriyordu." (Nu. 76: 6)

Celal Sahir'in, meşrutiyetin ilanından sonra bir gazete çıkardığı belirtilerek bu yayının özelliği ve yayın süreci şu şekilde ifade edilir:

"(Demet) ismiyle mütenasip bir ömür sürdü. Kitapçı camekânlarında tozlana tozlana solup gitti. Merhume sırf bir kadın mecmuasıydı; erkekler böyle külliye kendilerine aidiyeti inkâr edilen risaleyi almamaya ahd ve mîsâk ettiler ve yemine dâhil olmayanlar da Karagöz'ün demetli beyine benzememek için onu ceplerinde gizlediler; kadınlar ise o sırada alfabeyle yeni başladıklarından bu edebî âsârı okumak külfetinden azade kaldılar. (Davul), (Demet)in cenaze alayını kahkahalarla anlattı fakat pek az sonra harita renkli resimlerinin mebzuliyet-i elvânına ve garâib-i tesâvîrine güle güle çatladı, güreledi gitti." (Nu. 76: 6)

Celal Sahir'in *Muhit* adlı dergisindeki çalışmaları için de şunlar dile getirilir:

"Badana numunesi elvânıyla adeta son nefesini verenler gibi renkten renge giriyordu. Celal Sahir edebiyatın hayli günlerini görmüş, o uğurda koca bir gazete batırması olduğundan tecrübe-kâr sıfatıyla bu marazın halâsına çağrıldı. (...) kapları değiştirdi, eserler topladı, beyannameler yazdı, 10 Temmuz için nüsha-i fevkaladeler neşretti." (Nu. 76: 6)

Celal Sahir'in şairliği hakkındaki ifadeler tıpkı Tahsin Nahit için dile getirilenler gibi eleştirel bir üsluptadır. Onun "sevmek" eyleminin farklı çekimleriyle oluşturduğu şiirleri ve sürekli "ona, sana, yine ona" şeklinde ithafta bulunduğu eserleri eleştirilir. Fecr-i Âtî'ye katıldıktan sonra toplantılarda uyuklamasın diye başkan olarak seçildiği belirtilir. "Hâlbuki geceleri rahat döşeği görmeyen reis-i cedit derin dalgınlıklar geçirmekten sigara dumanlarına boğulan köşesinde (...)" (Nu. 76: 7) oturmaktan başka bir şey yapmamaktadır.

Sonuç

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Salah Cimcoz ve Celal Esat Arseven tarafından 21 Ağustos 1324 (3 Eylül 1908)–16 Haziran 1327 (29 Haziran 1911) tarihleri arasında 130 sayı olarak çıkarılan *Kalem* dergisindeki yazılarda takma ad kullanan yazarlardan birisi Refik Halit Karay'dır.

“Kirpi” takma adıyla dokuz, “R. H.” imzasıyla iki yazı yazmıştır. Yazıların geneline bakıldığında, sohbet havası içinde oluşturulan bu metinlerde hiciv ve mizahın bir arada yer aldığı görülmektedir. Siyasi içerikli olan yazılarda siyasetçiler ve devlet kurumları, sosyal hayata dair olan yazılarda eski-yeni karşılaştırmaları, basına dair olanlarda ise *Servet-i Fünûn* dergisi etrafında toplanan yazar ve şairler irdelenmiştir. Söz konusu konu başlıkları üzerinden mizahi eleştiriler, dönemin aksayan yönlerine yöneltilmiştir. “R. H.” imzalı iki yazıda da, basın hayatında yer alan Tahsin Nahit ve Celal Sahir’in fiziksel özelliklerinden yazı faaliyetlerine dek tüm özellikleri hicvedilmiştir. Refik Halit Karay’ın mizahi yazılarının genel karakterine bakıldığında, güldürü unsurunun ön plana çıktığı görülmektedir. Muhafız bir bakış açısının etkili olduğu yazılarında, siyasi ve sosyal hayata dair yaşanan gelişmeler mizahi bir üslupla ele alınmıştır.

KAYNAKLAR

- Aktaş, Ş. (2004). Refik Halit Karay. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Balcıoğlu, S. (1973). 50 yılın Türk karikatürü. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Baudelaire, C. (1997). Gülmenin özü (İ. Yalçın, çev.). İstanbul: İris Yayınları.
- Bergson, H. (2006). Gülme-komiğin anlamı üstüne deneme (Y. Avunç, çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Brummett, P. (2003), İkinci Meşrutiyet basınında imge ve emperyalizm-1908-1911 (A. Anadol, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çapanoğlu, M. S. (1970). Basın tarihimizde mizah dergileri, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Çeviker, T. (1986). Gelişim sürecinde Türk karikatürü-I, İstanbul: Adam Yayınları.
- Çeviker, T. (1997). Karikatür üzerine yazılar. İstanbul: İris Yayıncılık.
- Ebcioğlu, H. M. (1943). Kendi yazıları ile Refik Halid, İstanbul: Semih Lütüfî Kitabevi.
- Heinzelmann, T. (2004). Osmanlı karikatüründe Balkan sorunu-1908-1914 (T. Noyan, çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kalem, Nu. 75, 11 Şubat 1325/ 24 Şubat 1910.
- Kalem, Nu. 76, 18 Şubat 1325/ 3 Mart 1910.
- Kalem, Nu. 89, 5 Ağustos 1326/ 18 Ağustos 1910.
- Kalem, Nu. 92, 26 Ağustos 1326/ 8 Eylül 1910.
- Kalem, Nu. 93, 2 Eylül 1326/ 15 Eylül 1910.
- Kalem, Nu. 95, 16 Eylül 1326/ 29 Eylül 1910.
- Kalem, Nu. 98, 7 Teşrinievvel 1326/ 20 Ekim 1910.
- Kalem, Nu. 99, 14 Teşrinievvel 1326/ 27 Ekim 1910.
- Kalem, Nu. 100, 21 Teşrinievvel 1326/ 3 Kasım 1910.
- Kalem, Nu. 101, 28 Teşrinievvel 1326/ 10 Kasım 1910.
- Kalem, Nu. 102, 4 Teşrinisani 1326/ 17 Kasım 1910.

Kalem, Nr. 105, 9 Kânunievvel 1326/ 22 Aralık 1910.

Karay, Refik Halit, “İstibdat bahsinde bir hatıra”, Hiciv ve mizah edebiyatı antolojisi, Milliyet Dağıtım, İstanbul 1939, s. 59-60.

Karay, R. H. (1985). Bir ömür boyunca. Tarih ve toplum, 16, 9-13.

Karay, R. H. (2009a). Kirpinin dedikleri. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Karay, R. H. (2009b). Üç nesil üç hayat. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Karaosmanoğlu, Y. K. (2017). Gençlik ve edebiyat hatıraları. İstanbul: İletişim Yayınları.

Koestler, A.(1997). Mizah yaratma eylemi (S. Kabakçioğlu, Ö. Kabakçioğlu, çev.). İstanbul: İris Yayıncılık.

Kutlu, Şemsettin, “Meşrutiyet devrinde mizah gazeteleri”, Hiciv ve mizah edebiyatı antolojisi, Milliyet Dağıtım, İstanbul 1955, s. 41-43.

Morreall, J. (1997). Gülmeyi ciddiye almak (K Aysevener, Ş. Soyer, çev.). İstanbul: İris Yayıncılık.

Sevindik, A. (2017). Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi üzerinden Türk mizahının geçmişi ve bugünü. The Journal of Academic Social Science, 58, 367-378.

Tanzimattan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi (2001). C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 482-485.

Törenek, M. (2013). Bir dil ustası: Refik Halit Karay. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 51, 159-174.